

2) Zhodnot' a srovnej přístup M. Harnera, J. Frazera, V. Turnera a E. Evanse-Pritcharda ke studiu náboženství.

Tereza Lehečková
UČO 415061

Polyparadigmatické studium náboženství

Radžendra Pradhan se zabýval fenoménem neustálých hovorů o počasí u obyvatelů nizozemského království, hraničících až s obsesí. První ze tří vysvětlení této fascinace říká, že Nizozemci o počasí mluví přehnaně, protože opravdu *počasí* mají. Proměnlivé a nepředvídatelné meteorologické podmínky zde hrály důležitou úlohu a záviselo na nich přežití. Za druhé, zavádějí hovor na počasí tak často proto, že jde o neutrální konverzaci, která ale dostatečně naplňuje fatickou funkci jazyka. Za třetí, potom Nizozemci o počasí mluví proto, že narušuje uspořádání věcí v nizozemské kultuře – pravidelnost, řád a kontrolu. Počasí je symbolem všeho, co je nepravidelné a nebezpečné. Hovorem o něm tak určují hranice mezi kulturním řádem a chaosem.

Tato tři vysvětlení se dají také převést na tři základní paradigmaty antropologického myšlení. Prvním z nich je kulturně-ekologické paradigma, které považuje kulturu, a náboženství s ní, za adaptaci na prostředí, za strategii zvolenou k přežití. Druhé je sociologické nebo funkcionalistické paradigma, u kterého je nejdůležitější sociální funkce, kterou náboženství zastává. Třetí paradigma je potom symbolické. Náboženství je tu zkoumáno jako systém symbolů s významy a tento systém umožňuje smysluplné prožití lidského života (Budil, 2003).

Těmito různými pohledy a způsoby studia náboženství se budu v této práci zabývat a to u čtyř antropologů - M. Harnera, J. Frazera, V. Turnera a E. Evanse-Pritcharda.

Victor Witter Turner čerpal při svém antropologickém bádání především z terénních výzkumů u kmene Ndembu v severozápadní Zambii, na jejichž rituály a strukturální konflikty se zaměřil. Na náboženství Turner nahlíží paradigmatickým, tedy především jako na systém symbolů a významů, které dávají lidskému životu smysl (Budil, 2003). Důležité jsou práce jeho i jeho předchůdců, které pojednávají o *rites de passage*, rituálech přechodu. Arnold Van Gennep definoval rituál přechodu jako proces při kterém účastník rituálu – *passenger* – prochází třemi fázemi: *oddělením, prahovostí a opětovným přijetím*. Další antropology zaujala na Gennepově teorii především fáze prahovosti, ve které je člověk nedefinován, je zbaven sociálního statusu, vystaven ponížení a traumatu. Mluví se o liminální fázi rituálu, pomezí, ve které je člověk zároveň vně i uvnitř sociální struktury. Maxe Gluckmana na fázi liminality zaujala možnost symbolické záměny sociálních rolí. Viděl ji jako prostředek k uvolnění stresu a zbavení se frustrace u těch členů společnosti, kteří jsou obvykle v méněcenném postavení. Na studium liminality se soustředil také Turner a popisuje ji na příkladu *rites de passage* staršího náčelníka Ndembů, nazývaného Kanongesha. Vybavila jsem si i Waltariho Egyptěana Sinuheta, kde se v zemi Mitánské sluha Kaptah (ten nejhloupější člověk ve městě) stává v Den nepravého krále panovníkem a pravý král se na jeden den stává jeho otrokem.

Dočasně převrácení statusu, „moc bezmocných“, Turner vidí a sleduje právě i u náboženských rituálů v různých koutech světa. Velmi podobný příklad s Dnem nepravých králů je i rituál západního křesťanství na který Turner poukazuje – jde o korunovací papeže při které je papež žádán aby se stal „*servus servorum Dei*“, služebníkem služebníků Božích (Soukup, 1996). Jeden z dalších jasných příkladů převrácení statusu vidí Turner v Sundklerově studii bantuského separatismu v jižní Africe. Tam existuje mnoho tisíc malých církví, které se odloučily z bělošských misijních církví, nebo jedna od druhé (Turner, 2004). Afričané se mstí a promítají, na nich konanou, rasovou diskriminaci do nebe. To má být pouze pro černé a běloši jsou u brány posíláni pryč, jelikož již své dobré věci dosáhli během svého života (Sundkler 1961, In Turner 2004).

Narozdíl od Turnera, povaha práce **Jamese George Frazera** byla čistě kabinetní. I přesto byl ale mezi terénními antropology respektován a ti mu ochotně odpovídali na jeho otázky a nechávali se povzbuzovat k dalším výpravám (Kuper, 1988).

Frazerovo pojetí náboženství je kulturně-ekologické. Považuje ho za adaptaci na přírodní prostředí a za zvolenou strategii k přežití (Budil, 2003). Po celý historický vývoj se člověk snaží dokázat se v prostředí orientovat a také ho určitým způsobem ovlivňovat. Frazer, jako evolucionista, popisuje vývoj této snahy ve třech po sobě jdoucích obdobích: *magickém, náboženském a vědeckém*. Magii Frazer považoval za vývojovou fázi předcházející náboženství a vědě. Věda má dle něj ale blíže k magii než k náboženství, jelikož v obou případech lidé věří v možnost ovládat přírodu. V případě náboženství se spoléhá a očekává, že přírodu budou ovládat a usměrňovat transcendentní síly. Náboženství jako celek pak Frazer hodnotí jako „*primitivní filosofický systém, jehož omyly lze snadno ve světle moderní vědy snadno prokázat*.“¹ Nepovažoval ho tedy za nic víc než fázi vývoje, kterou by nejradiši už viděl zcela nahrazenou fází pokročilejší – vědou.

Zcela jinak než Frazer přistoupil ke studiu náboženství **Michael Harner**. Ten několik let strávil mezi Jívaro Indiány v oblasti horní Amazonie. Natolik se s indiány sžil, že mohl projít iniciačním rituálem a stal se jedním z nich. Byl dokonce vyškolen v šamanských technikách a stal se prvním z amerických šamanů. Harner ale šamanismus ani za náboženství nepovažuje, je to pro něj celkem běžný způsob využívání sil okolo nás:

„Šamanismus ... není náboženství. Duchovní zkušenost se obvykle stává náboženstvím teprve poté, co do ní vstoupí politika. Obnovený zájem o šamanismus v dnešní době lze chápat jako demokratizaci, jako návrat k původní duchovní demokracii našich předků ve starých kmenových společnostech, kde měl téměř každý nějaký přístup k duchovní zkušenosti a bezprostřednímu zjevení. Nyní obnovujeme staré metody, abychom mohli prožít své bezprostřední zjevení, aniž bychom k tomu potřebovali nějaké církevní hierarchie a politicky ovlivněná dogmata. Můžeme se k těm věcem dostat sami (Harner, in Nicholson, in Bowie 2008, str.149-150).“

Harner vnímá obnovený zájem o duchovní, náboženskou zkušenost a šamanismus nabízí jako jednu z technik, jak těchto zkušeností dosáhnout. Dokonce se domnívá, že to „co se dozvěděl, by se dalo použít na všechny lidi a že předkové bílých Američanů a Evropanů měli kdysi tytéž schopnosti“ (Bowie, 2008, str.168). Šamanismus vidí tedy jako univerzální techniku spojení se s vyššími silami, která je dostupná i pro člověka „moderního světa“, jak sám dokazuje na vlastní osobě.

Důležité je říci, že Harner se nedá považovat za vědce v klasickém pozitivistickém smyslu a takovému přístupu sám mnoho vyčítá. Jelikož věda zkoumá skutečnost na základě svých předpokladů, přichází o širokou škálu fenoménů. Zpronevěřuje se vlastně svým zásadám nepředpojatého zkoumání skutečnosti, na kterých si tolik stojí, a místo toho filtruje realitu svými teoriemi. Šamanismus se těmito metodám vymyká, je především osobní zkušeností. Navenek jsou viditelné pouze výsledky šamanských technik, ale mnoho procesů, technik a zážitků je skryto pouze v šamanovo mysli a navenek. Tedy zainteresování se, které je vědou často výtýkáno jako ztráta objektivity, je tu přímo nezbytné pro plné pochopení.²

---

1 <http://antropologie.zcu.cz/james-george-frazer> [cit. 2012-12-30].

2 <http://www.david-zbiral.cz/Socialni-antropologie.htm> [cit. 2012-12-30].

Edward Evan Evans-Pritchard zasvětil svou antropologickou praxi především výzkumu kmene Nuerů v Africe. Zdůrazňuje, že náboženství nelze zkoumat pouze jako činnost, ale také jako myšlenku. Pro správné pochopení náboženství je nemožné činnost a myšlenku oddělovat.

Kritizoval nezáměr religionistů o náboženství přírodních národů, odmítal zvláště jejich rozdělení náboženství na velká strukturovaná a malá náboženství přírodní.³ Neověřitelné teorie svých předchůdců, které prezentovali jako faktické, odmítal a nepřijímal lineární řazení forem náboženství tak, jak si tuto teorii vývoje náboženství vytvořil například Frazer. Kritizoval i teorie vzniku náboženství (například Freudovu psychologickou, Durkheimovu sociologickou). Hledání počátků náboženství dokonce považuje za nemožné a vedlejší pro antropologické bádání: „*Myslím, že převážná většina antropologů se shoduje v tom, že považuje hledání prvopočátků náboženství za zbytečné. (...) Mám za to, že správná vědecká metoda si nemůže dovolit hledat prvopočátky, zvláště když se nemohou najít. Věda má co do činění se vztahy, a nikoliv s počátky a s podstatami.*“ (Evans-Pritchard 1966, In Skalický 1999, str.151).

Při svém pojetí výzkumu náboženství tedy nedával prostor pouhým spekulacím a vždy si zakládal na systematických výzkumech a ověřitelných faktech. Je to klasický, pocitový a kritický vědec, takový, který by nejspíše nikdy nepřijímal výše popsany přístup k bádání Harnerův.

Důležité je říci, že rozličné přístupy těchto a dalších antropologů a antropoložek ke studiu náboženství a k jeho interpretaci se navzájem nevyklučují při snaze náboženství zachytit. Navzájem se doplňují, vycházejí ze sebe, někde se mohou překrývat nebo mohou jít proti sobě. Každé nahlíží pod pokličku náboženské reality z trochu jiné strany a úhlu, všímá si různých aspektů. A i když se nám zdá, že dvě protichůdné teorie vedle sebe existovat nemohou, jelikož jsou v rozporu, právě proto, že i realita může být nejednoznačná a protichůdná, popisuje ji i střet teorií adekvátně. Svět kolem nás je tak nejednoznačný, mnohvrstevný a relativní, že v antropologii jako vědě je tolerance různých paradigmat přímo nezbytná, aby bylo možné opravdověji zachytit (nebo se o to spíše jen pokoušet) věrněji realitu světa kolem nás.

Bibliografie

- Kuper, A. 1988. *The invention of primitive society*. Routledge.
Budil, T. I. 2003. *Mýtus, jazyk a kulturní antropologie*. Triton, Praha
Soukup, V. 1996. *Přehled antropologických teorií kultury*. Portál, s. r. o., Praha.
Bowie, F. 2008. *Antropologie náboženství*. Portál, s. r. o., Praha.
Turner, V. 2004. *Průběh rituálu*. Computer Press, Brno.
Skalický, K. 1999. *Po stopách neznámého boha*. Trinitas.

<http://www.david-zbiral.cz/Socialni-antropologie.htm>

<http://antropologie.zcu.cz/james-george-frazer>

---

3 <http://www.david-zbiral.cz/Socialni-antropologie.htm> [cit. 2012-12-30].